

Z BADAŃ NAD RYNKAMI I PLACAMI W PLANACH URBANISTYCZNYCH I PROGRAMACH LOKACYJNYCH MIAST MAŁOPOLSKICH

Rola rynków lokacyjnych miast ma obszerną bibliografię; w Polsce pierwszy analizował ten problem Janusz Pudelko (Pudelko 1959; 1960). Prace postępowały w trzech kierunkach: interpretowania źródeł pisanych¹, penetracji archeologicznych i architektonicznych² oraz syntez z zakresu socjotopografii (Rörig 1922; Planitz 1954; Ennen 1972; Dencke 1980; Gieysztor, Rosłanowski 1976; Czacharowski 1976; Kaczorowska-Pielińska 1983; Wiesiołowski 1982; Sowina 1991; Czaja 1992; Bartoszewicz 1997; Goliński 1997; 2003; Mikulski 1999; literatura dotycząca Krakowa: Tyszka 2001; Rajman 2004). Niniejsza wypowiedź jest rozwinięciem tez z dotychczasowych publikacji autora (Krasnowolski 2004; 2008).

Syntetyczne ujęcie wymaga zarysowania zasadniczych faz przekształceń przestrzennych jako odbicia przeobrażeń społecznych, gospodarczych i politycznych (Samsonowicz 1983, s. 772) oraz omówienia miejsca rynków i placów w kompozycjach i programach funkcjonalnych układów urbanistycznych.

Należy przypomnieć, że dla lokacyjnych układów urbanistycznych źródła planistyczne, mimo późnych dat powstania, mają znaczenie równie istotne, jak źródła pisane i archeologiczne. Analiza modularna planu miasta – po naniesieniu informacji, jakie można uzyskać ze źródeł innego typu, jeśli doprowadzi do ustalenia konsekwentnie stosowanych średnio-

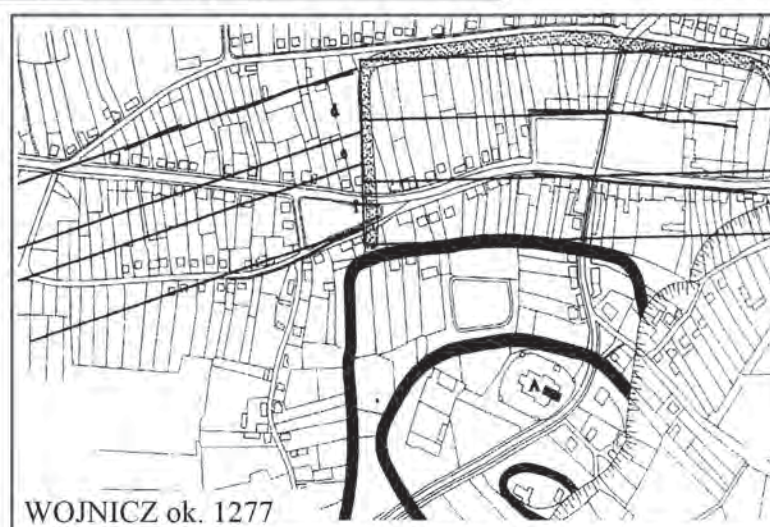
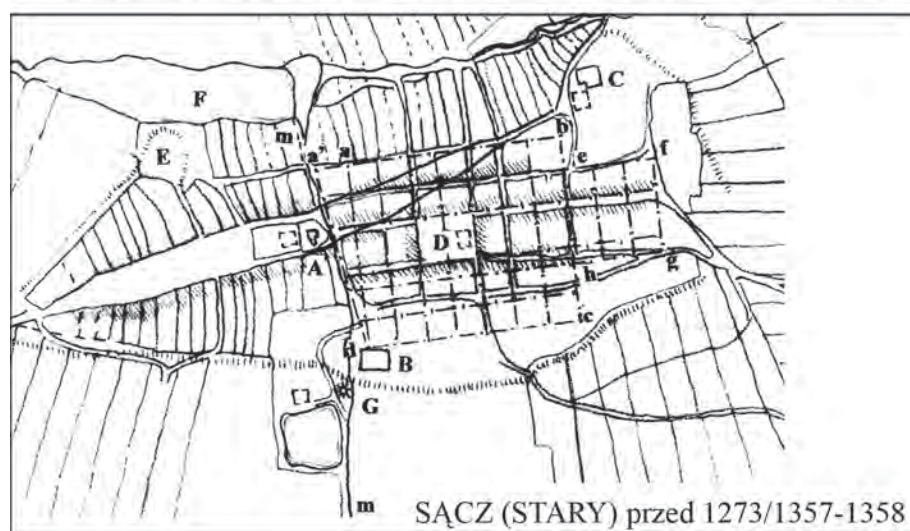
wiecznych miar długości – jest prawdopodobną hipotezą badawczą (Zarębska 1995, s. 24). Plan jako materiał źródłowy traci wartość tam, gdzie brak układów modularnych (np. dla doby przedlokacyjnej), lub gdy określenie modułu jest niemożliwe.

Szczególne znaczenie ma przechodzenie od układów ulicowo-pasmowych z ulicą-placem koncentrującą funkcje publiczne do szachownicowych z prostokątnym lub kwadratowym rynkiem w centrum, jeśli nie zawsze kompozycyjnym, to zawsze ideowym i funkcjonalnym. W niektórych krajach i regionach oba typy rozwiązań współwystępowały i współwystępują do dziś (Śląsk, Czechy, Morawy, Węgry). W Małopolsce, z powodu nikłej urbanizacji przed połową XIII w. i wczesnym pojawieniu się wzorca, jakim stał się plan Krakowa Wielkiej Lokacji z 1257 r. (Krasnowolski 2007, s. 361–372 i il. 2; 2007a, s. 9–10 i il. 4.4), pojawiające się w XIII w. układy ulicowo-pasmowe zostały zastąpione przez szachownicowe z rynkami, jako synonimem miejskości.

Wydaje się, że najstarsze małopolskie układy urbanistyczne, związane z pierwszymi gminami i pierwszymi lokacjami na prawie niemieckim, miały dyspozycję ulicowo-pasmową (ryc. 1). Nie wiemy, czy tak przedstawiał się plan urbanistyczny Krakowa pierwszej lokacji z ok. 1220 r. (Krasnowolski 2004, cz. 1, s. 88–91 i il. 1); samo istnienie tego planu jest hipotezą roboczą (Samsonowicz 1994, s. 109–110). Z większą dozą prawdopodobieństwa możemy wskazać na domniemane układy Bochni (1253), Wojnicza (ok. 1277), Zawichostu (po 1241–przed 1250), Sącza (Starego; między 1257 a 1273 r.; Krasnowolski 2004, cz. 1, s. 163–167; cz. 2, s. 27–28, 226, 276–277, 292–293, il. 37, 151, 180, 190). Zatarcie tych układów – poza Zawichostem – w wyni-

¹ W Małopolsce reprezentują je zwłaszcza liczne publikacje Feliksa Kiryka dotyczące konkretnych miast oraz publikowane systematycznie kwerendy Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Województwa Krakowskiego w Średniowieczu (dalej SHG).

² Na czoło wysuwają się liczne publikacje w serii *Wratislavia Antiqua*.

Ryc. 1. Układy ulicowo-pasmowe i ich wtórne regulacje szachownicowe; Bochnia i Wojnicz wg autora, Stary Sącz wg Z. Beiersdorfa i autora

Fig. 1. Street-and-strip solutions and their later grid system regulations; Bochnia and Wojnicz by the author, Stary Sącz by Z. Beiersdorf and author

ku XIV-wiecznych regulacji sprawia, że rekonstrukcje są tylko hipotezami. Charakterystyczną cechą owych planów jest brak istotnych różnic w rozwiązaniu przestrzennym wobec lokacyjnych układów wiejskich z nawsiem. Pewne różnice dotyczyły nie formy, lecz funkcji placu-ulicy bądź wspólnej łąki. Czy we wczesnej terminologii, w której *villicus* lub *scultetus* stoi na czele gminy niemieckich osadników, odzwierciedlił się początkowy brak wyraźnego rozróżnienia między układami osadniczymi miast i wsi? Woda – potok lub młynówka – w centrum układu ulicowo-placowego jest typowa obok kościoła w obrębie placu, zwłaszcza dla założeń północnowęgieńskich (spiskich) z XIII w., niewprowadzających różnic między dyspozycją wsi i miast. To stamtąd – zapewne za sprawą węgierskiej księżniczki Kingi – typ ten przeniknął do Sącza (Starego).

RYNEK W KOMPOZYCJI PLANU URBANISTYCZNEGO

Konstrukcja planu średniowiecznego miasta lokacyjnego uwarunkowana była – w przeciwieństwie do planów „miast idealnych” renesansu – raczej względami gospodarczymi niż estetycznymi. Nie sposób jednak nie zauważyć, że obok układów nieregularnych, w których rynki są jedynie funkcjonalnym centrum, często powtarzały się schematy podporządkowane symetrii osiowej (rzadziej krzyżowej), z rynkiem w centrum geometrycznym. Są to np. rozwiązania dziewięciopolowe: powierzchnia podzielona jest na dziewięć identycznych kwadratów, z których środkowy jest rynkiem (ryc. 2). Takie relacje – gdzie stosunek powierzchni rynku do całkowitej powierzchni centrum wynosi 1:9 – zachodzą w domniemanym, „idealnym” schemacie układu urbanistycznego Krakowa Wielkiej Lokacji, a także w Sławkowie i Gorlicach. Odmianą tego typu są plany, których podstawą jest sieć dziewięciu identycznych prostokątów (Bobowa, krakowski Kazimierz; ryc. 3). W wielu układach symetrycznych środkowy prostokąt rynku jest większy od pozostałych (ryc. 4–5). Przykłady różnorodnych kompozycji geometrycznych ilustruje tabela 1.

Począwszy od Pudełki, badacze starali się wykazywać związki między powierzchniami rynku i osadniczego centrum. Jak wynika z powyższych przykładów, prostej zależności nie ma, poza niektórymi, silnie zgeometryzowanymi rozwiązaniami. Rynki Wrocławia, Poznania, Krakowa są znacznie większe niż rynki małych miast, niemniej to w tych ostatnich centralne place zajmują większy procent powierzchni. Całkowita powierzchnia miasta zależała w dużym stopniu od zaplanowanej liczby jego mieszkańców

Przejście od ulicy-placu do rynku, od układu ulicowo-pasmowego do szachownicowego, było zapewne spowodowane zwiększonymi możliwościami skutecznego nadzoru fiskalnego ze strony feudalnego pana (Gawlas 1999, s. 23). Kluczowym zagadnieniem w badaniach nad genezą układów szachownicowych z prostokątnymi rynkami jest datowanie Rynku we Wrocławiu, dziś przedmiot kontrowersji. Nie wnikając w ten problem, należy podkreślić, iż bez względu na to, czy przyjmujemy datowanie bardzo wczesne (2.–3. dziesięciolecie XIII w.), czy tradycyjne (po najeździe tatarskim z 1241 r.), wrocławska kreacja należy do najstarszych w sferze lokacji miast prawa niemieckiego; stanowiła rodzaj wzorca, przeszczepianego do Małopolski ze śląskimi zasadzami Krakowa.

(działek), a powierzchnia rynku była pochodną przewidywanych dla niego funkcji publicznych, których podstawowy zakres był wszędzie podobny. W niewielkich miasteczkach znaczne rozmiary rynków wynikały z charakteru handlu, np. wołami (Morawski 1995, s. 33) lub solą (Uście Solne, Słomniki; Krasnowolski 2004, cz. 1, s. 187). Okazałe wymiary rynku w Miechowie wynikałyby ze zbieżności daty lokacji z początkami eksploatacji soli kamiennej w Wieliczce (Krasnowolski 2004, cz. 2, s. 129, 224, 259, il. 96, 149, 169).

Rynki i place spełniały rozmaite funkcje zaskodowane w lokacyjnych planach (programach), w różny sposób realizowane i modyfikowane w czasie. Powtarzały się one niezależnie od skali i znaczenia miasta; jego rozwój lub niedorozwój – co w warunkach małopolskich bywało zjawiskiem częstszym – decydował o modyfikacjach i uproszczeniach. Zasadnicze funkcje wiązały się z władzą miejską i wymiarem sprawiedliwości, handlem, zaopatrzeniem w wodę, reprezentacyjnością. Funkcje uciążliwe, kolidujące z prestiżem centrum dużego miasta, skupiano na placach pomocniczych (Mały Rynek w Krakowie), a niekiedy nadawano je rynkom miast satelickich (Rynek Bydłęcy krakowskiego Kazimierza, okazałe rozmiary rynku Kleparza).

Funkcje związane ze sprawowaniem władzy reprezentowały domy wójtowskie i ratusze (Komorowski 2002, s. 241–248). Lokalnych pierwowzorów dostarczał Kraków, korzystający z modeli śląskich. Murowany ratusz krakowski (Komorowski 2008, s. 174–178) – prostokątny, podpiwniczony, piętrowy budynek z wieżą – istniał w miejscu późniejszego

Tabela 1. Przykłady różnych kompozycji geometrycznych rynków miast małopolskich

Miasto	Data lokacji	Jednostka	Wymiary rynku	Wymiary układu	Stosunek między powierzchniami rynku i układu	Uwagi
układy symetryczne dziewięciopole złozone z identycznych kwadratów (ryc. 2)						
Kraków	1257	łokieć = 0,586 m; brak jednostek wyższego rzędu	niewymierny	niewymierny	1:9	liczne nieregularności wynikłe z adaptacji starszych elementów
Ślawków	3. ćwierć XIII w. lub po 1279	sznur = 150 stóp stopa = 0,314 m	2 ½×2 ½	7 ½×7 ½	1:9	nieregularności wynikające z rzeźby terenu
Gorlice	połowa XIV w.	sznur = 150 stóp stopa = ok. 0,3 m	2×2	6×6	1:9	nieregularności wynikające z rzeźby terenu, wtórne reformacje
układy symetryczne dziewięciopole złozone z identycznych prostokątów (ryc. 3)						
Kazimierz krakowski	1335	sznur = 150 stóp stopa = ok. 0,3 m	4×3	12×9	1:9	nieregularności uwarunkowane korytem Wisły
Bobowa	przed 1346	sznur = 150 stóp stopa = 0,293 m	2 1/3×1 5/9	7×4 2/3	1:9	nieregularności uwarunkowane korytem Białej
układy symetryczne dziewięciopole z polem środkowym większym od pozostałych (ryc. 4, 5)						
Skala	1267	jednostka 36 łokci łokieć = 0,586 m	5×3	11×9	1:6 2/3	
Koprzywnica	1268	sznur = 125 stóp stopa = 0,293 m	2 ½×1 ¼	5×3 ¾	1:6	
Mstów	1278	sznur = 150 stóp stopa = ok. 0,32 m	2×1 ½	4×3 ½	1:4 2/3	
Miastko	2. poł. XIII w.? (przed 1333) regulacja 1612?	sznur = 150 stóp stopa = ok. 0,30 m	4×1 1/3	6 2/3×4	1:5	układ zbliżony do ulicowo-pasmowego; bez rzędu południowego
Sandomierz	1286	jednostka 36 stóp stopa = 0,293 m	11 1/3×8 1/2	27 1/3×16 ½	ok. 1:4 2/3	liczne nieregularności
Miechów	1290	sznur = 150 stóp stopa = ok. 0,3 m	3×3	7×6 2/3	ok. 1:5	
Lipnica Muruwana	1326	72 jednostki po 0,45 m	2×2	4×4	1:4	układ bez terenu kościoła parafialnego
Lelów	1333–1341	sznur = 125 stóp stopa = ok. 0,32 m	2×2	5×3	1:3 ¾	układ bez pasma z kościołami
Grybów	1340	sznur = 150 stóp stopa = 0,3 m	2×1 1/6	4 1/3×3 ½	1:6 ½	układ bez aneksu z terenami kościoła parafialnego i domniemanego wójstwa

Myślenice	po 1342	sznur = 150 stóp stopa = 0,315–0,32 m	2 1/2×2	5 1/2×5	1:5 1/2	liczne nieregularności
Chrzanów	połowa XIV w.	sznur = 125 stóp stopa = 0,3 m	2 1/3×2	5×4 2/3	1:5	
Słomniki	połowa XIV w.	sznur = 150 stóp stopa = 0,3 m	3×3	7×7	1:5 4/9	
Piwniczna	ok. 1348	sznur = 150 stóp stopa = 0,3 m	2 2/5×1 4/9	4 2/3×3 4/9	ok. 1:4 2/3	układ bez pary skrajnych rzędów
Czchów	1355?	72 łokcie łokieć = 0,586 m	2 1/2×2	4 1/2×4	1:3 3/5	
Skawina	1364	sznur = 125 stóp stopa = ok. 0,304 m	3×2 1/2	8×7 1/2	1:8	
Dukla	ok. 1380 –po 1402	sznur = 150 stóp stopa 0,314 m	2×1 1/3	4×3 1/3	1:5	
układy symetryczne piętnastopolowe (ryc. 6)						
Biecz	3. ćwierć XIII w.	sznur = 125 stóp stopa = 0,293 m	3×2	7 4/5×4 2/3	ok. 1:6	układ bez aneksu z kościołem parafialnym
Wieliczka	1290	sznur = 125 stóp stopa = 0,3 m	2×2	10×6	1:15	nieregularności wynikłe z rzeźby terenu
Olkusz	przed 1299	sznur = 150 stóp stopa = 0,3 m	3×2	6 2/3×4	1:4 4/9	
Żarnowiec	1323–1340	sznur = 150 stóp stopa = 0,314 m	2×1 2/3	8×3 2/3	1:8 4/5	
Wolbrom	1327	sznur = 150 stóp stopa = 0,3 m	1 2/3×1 2/3	6×3 2/3	ok. 1:8	układ bez pasma zachodniego
Stopnica	po 1333 –połowa XIV w.	sznur = 150 stóp stopa = ok. 0,3 m	2×2	6 2/3×4	1:6 2/3	liczne nieregularności
Brzesko	1344–1385	stopa = ok. 0,3 m	300×300	940×700	ok. 1:7 1/2	
Ciężkowice	1348	sznur = 150 stóp stopa = 0,314 m	2×3	7 x 6 1/2	ok. 1:7 1/2	
Częstochowa	1370–1377	sznur = 150 stóp stopa = ok. 0,3 m	3 2/3 x 1 1/3	9×4	ok. 1:10	
układy nieregularne (bez geometrycznego centrum)						
Bochnia	regulacja ok. 1358?	sznur = 150 stóp stopa = 0,314 m	2×2	8×7	1:14	

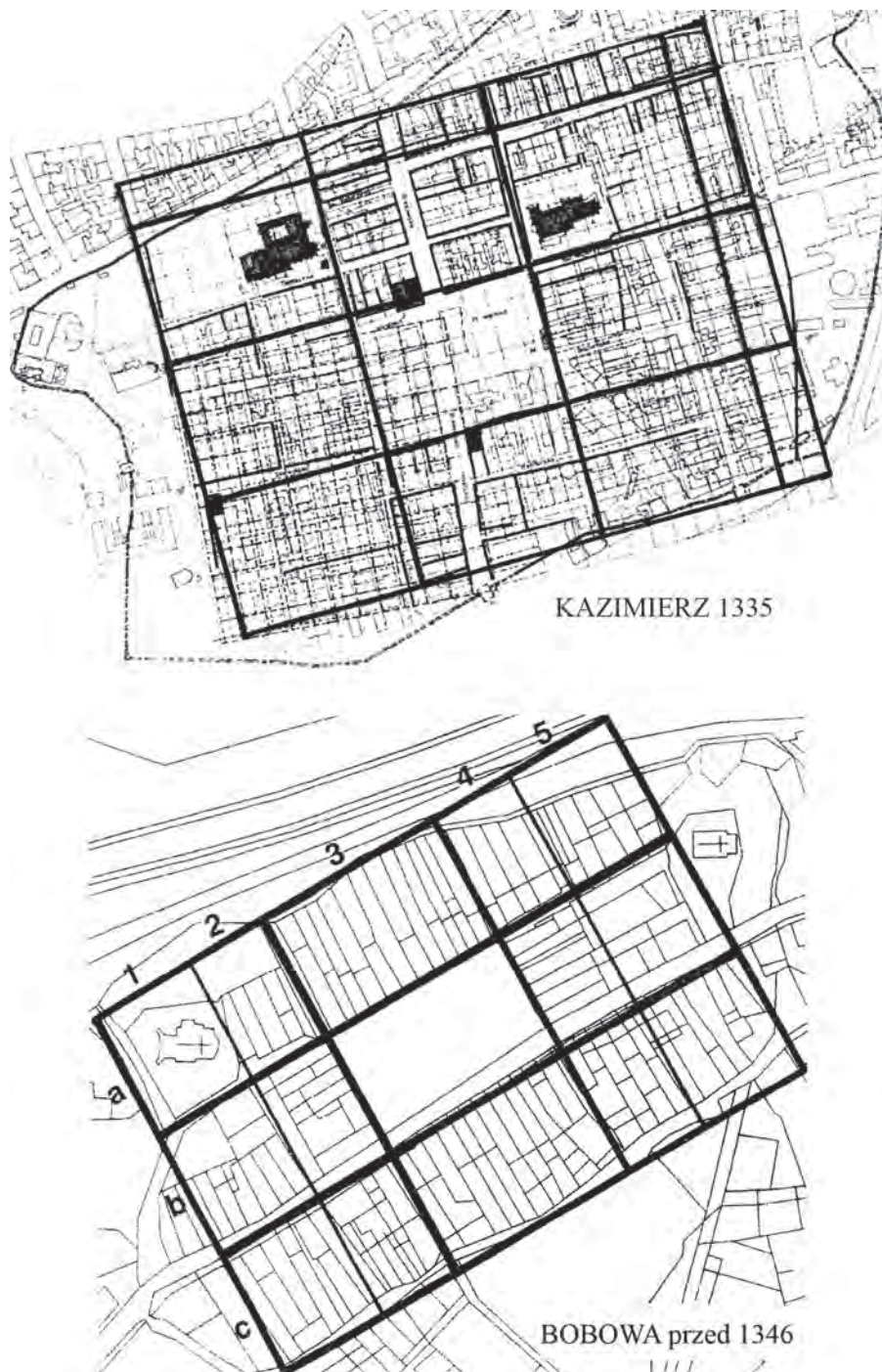

Ryc. 2. Układy szachownicowe dziewięciopolowe skonstruowane z identycznych kwadratów; wg autora

Fig. 2. Nine-field grid systems constructed of identical squares; by the author

już w 1316 r., prezentując technikę budowlaną charakterystyczną dla Krakowa od XIII/XIV w. (łamany kamień, warstwy wyrównawcze). Podobne cechy technologiczne ma wieżowy budynek uznawany za siedzibę wójta Henryka z początku XIV w., położony w centrum podwójnej działki siedliskowej (Liniecki 1988, s. 287–297). Schemat wieży wójto-

skiej znajdujemy w Krośnie wkrótce po lokacji z 1342 r. (Muzyczuk, Gancarski 2007, s. 425–431). Czy ratusz w Bieczu – gdzie rada miejska zdominowała wójta dopiero u schyłku średniowiecza – powstał przez rozbudowę wójtowskiej siedziby (wójtowskiego urzędu?) w postaci wieży i połączonej z nią budowli interpretowanej jako „dom kupiecki”?

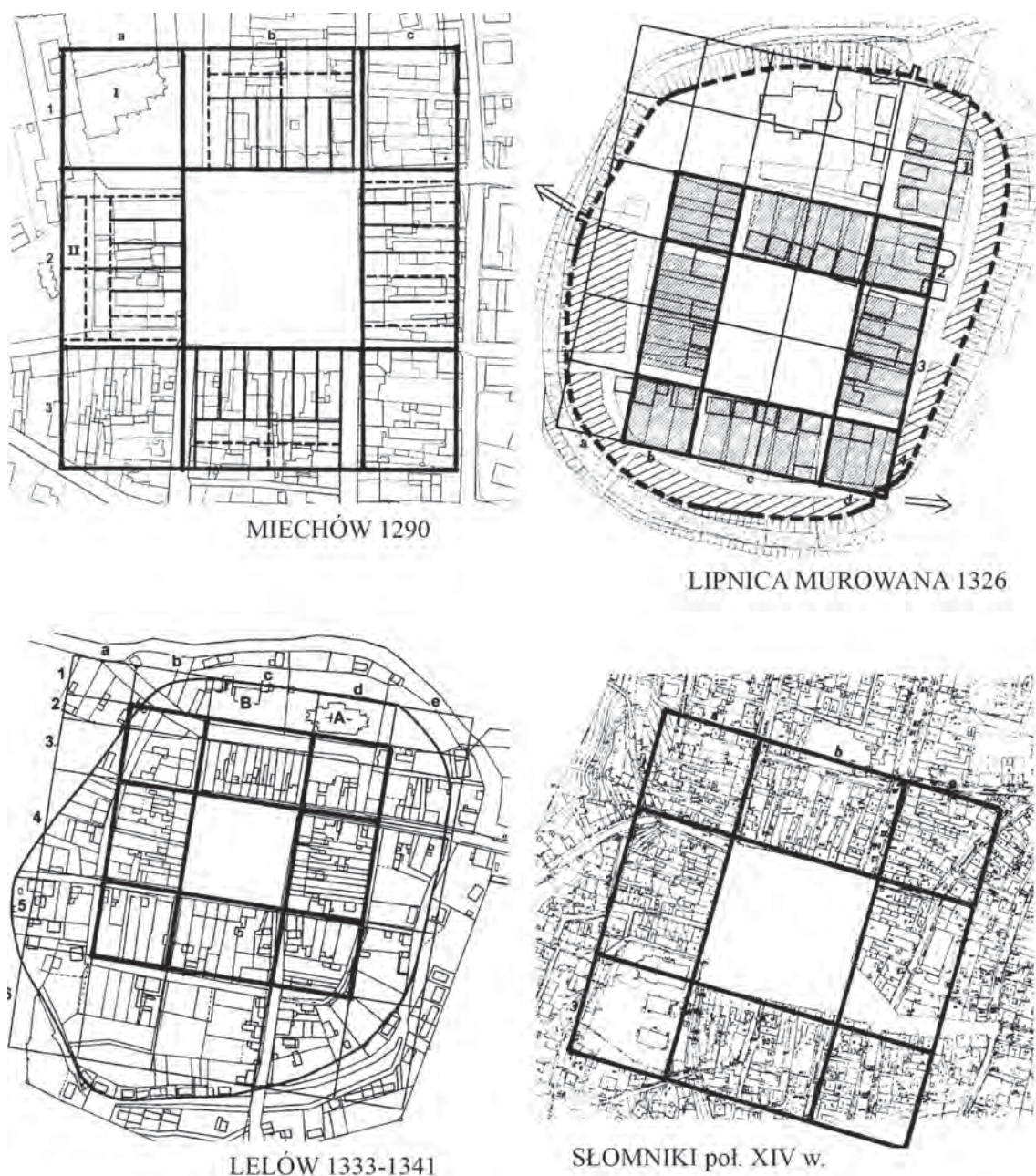

Ryc. 3. Układy szachownicowe dziewięciopolowe skonstruowane z identycznych prostokątów; wg autora
Fig. 3. Nine-field grid systems constructed of identical rectangles; by the author

Czy do okresu adaptacji tych elementów w ramach ratusza odnosi się użyte w 1388 r. określenie *Domus Communitatis*? Czy niezachowany gotycki ratusz Kleparza, wobec znacznej różnicy czasowej między lokacją (1366) a pierwszą wzmianką o rajcach (1393), również rozwinął się z wójtowskiej wieży (Komorowski 2002, s. 242–243; 2005, s. 171–181)? Czy dwunawowe budowle wznoszone niekiedy w obrębie placów wedle śląskich wzorów (Biecz,

Nowe Miasto na krakowskim Okole; Niewalda, Rojkowska 2007, s. 28–29) były zawsze „domami kupieckimi” (Goliński 1993, s. 1–13), czy niekiedy także wczesnymi formami ratuszy? Na te pytania brak na razie pewnych odpowiedzi.

Ratusz budowano w obrębie rynku. Sytuacja najstarszego ratusza w Nowym Sączu, wzniesionego w zwartej zabudowie ulicznej pierzei, była wyjątkiem nawiązującym do wzorów czeskich (Komo-

Ryc. 4. Układy szachownicowe dziewięciopolowe z powiększonym rynkiem kwadratowym;
Lipnica Murowana wg W. Niewaldy, pozostałe miasta wg autora

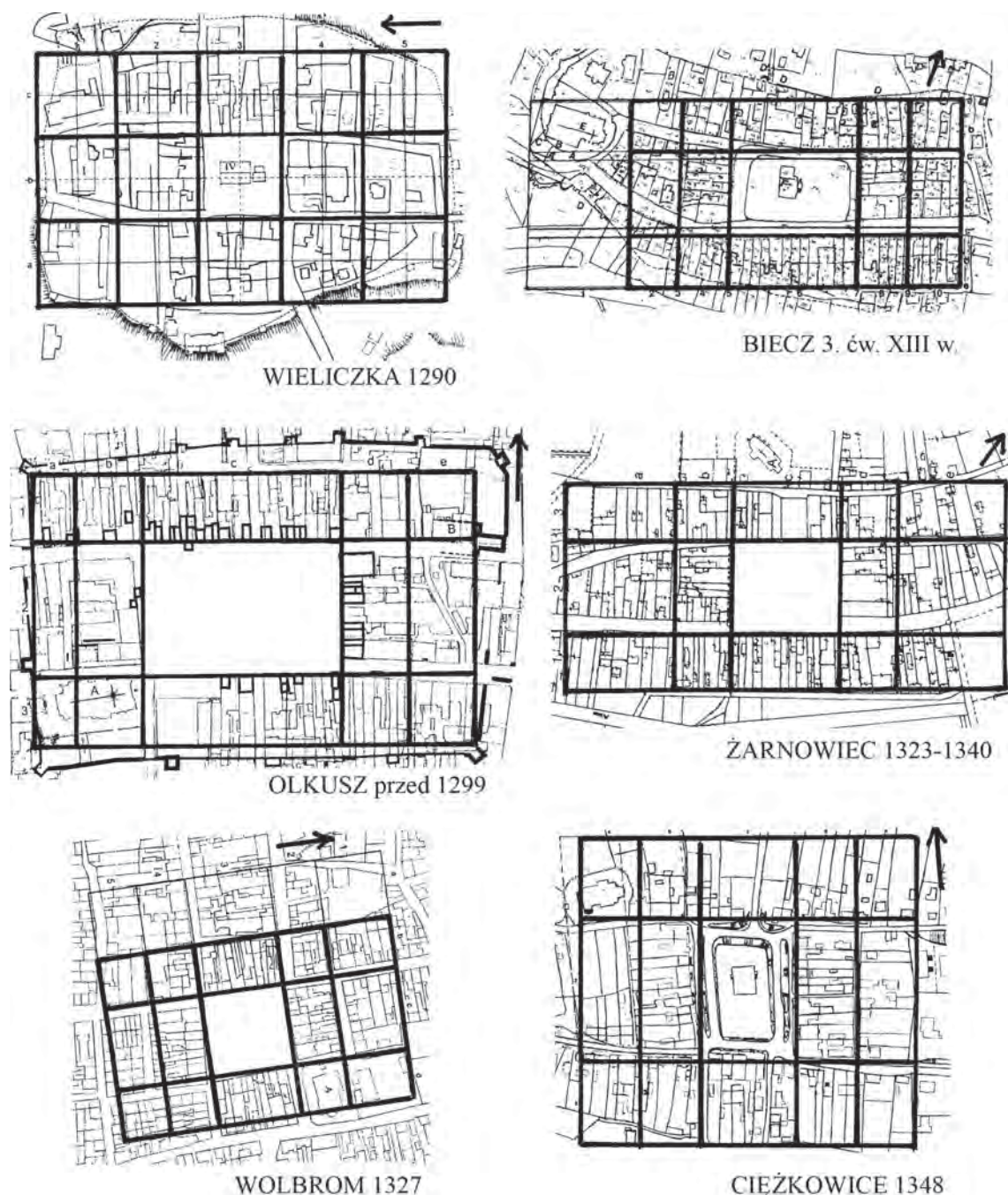
Fig. 4. Nine-field grid systems with enhanced square market; Lipnica Murowana by W. Niewalda,
other cities by the author

rowski 2002, s. 248), logicznie wiążących się z genezą miasta. W pierzei rynku, na lokacyjnej działce między domami mieszczan, położony był ratusz Wieliczki (przekaz z 1443 r.³ i plan Marcina Germana z 1638 r.); mogło to wynikać z dominacji wójta i ławy w strukturze władz.

Zapewne w XIV w. dotarł do Małopolski wzór budowy wiążącej ratusz z kramami, złożonymi

z licznych pomieszczeń handlowych rozdzielonych sienią. W krakowskim Kazimierzu ratusz powstał zapewne wkrótce po lokacji (wraz z rajcami pojawia się w pierwszych zachowanych zapisach w księgach miejskich); co najmniej od 1387 r. przylegały do niego od południa sukiennice (Krasnowolski 1988, s. 48, 50). Powiązanie ratusza z kramami sukienniczymi potwierdzone jest w 1490 r. w Proszowicach (Kiryk 2000). Murowany ratusz z kramami na parterze istniał w XVI w. w Skawinie. Model ten znany z późnych przykładów, zachowanych (z 1.

³ Wypisy SHG (niepublikowane kwerendy Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego w Średniowieczu).

Ryc. 6. Układy szachownicowe piętnastopolowe: Wieliczka skonstruowana z identycznych kwadratów, pozostałe z powiększonym rynkiem; Wieliczka wg Z. Beiersdorfa i autora, Olkusz wg Z. Beiersdorfa, pozostałe miasta wg autora

Fig. 6. Fifteen-field grid systems: Wieliczka constructed of identical squares, others with expanded market; Wieliczka by Z. Beiersdorf and the author, Olkusz by Z. Beiersdorf, other cities by the author

Rynku od przełomu XIII i XIV w. po 2. poł. XIV w. Czy trzy ciągi kamiennych budynków, ujawniane w różnych okresach przez różne ekipy badawcze pod wschodnią częścią późniejszych Sukiennic i zachodnią późniejszych Kramów Bogatych, tworzyły – wraz z domniemanym czwartym członem – najstarszy murowany krakowski kompleks handlowy, rozdzielony uliczką i przejściem poprzecznym? Czy

należy dopatrywać się tu zaczątku Kramów Bogatych, a w drewnianej budowlu po ich zachodniej stronie pierwszych Sukiennic (Buśko, Komorowski 2007, s. 26–27)? Czy raczej ma raczej Aldona Sudacka, widząc najstarsze Sukiennice z początku XIV w. w owych ciągach murowanych (Sudacka 2008, s. 207)? Czy nieregularności nie świadczą tu raczej o niejednorodności zespołu? Badania (Zaitz 2004,

s. 263–290; 2006, s. 79–99) zdają się prowadzić do wniosku, że najstarsza zabudowa śródrinkowa – rozwijana w dobie Leszka Czarnego, może równolegle z drewniano-ziemnymi umocnieniami miasta – była drewniana. Pojawienie się pierwszych kramów kamiennych (także kamiennego ratusza i najstarszych kamienic?) należy może wiązać z dobą panowania czeskiego i rozpatrywać je w kontekście budowy muru obronnego i realizacji wawelskich (Węclawowicz 2005). Nadal budowano kramy drewniane, datowane na podstawie badań dendrochronologicznych na okres po latach 1302–1308 i funkcjonujące do połowy lub aż do 2. poł. XV w. (ostatnie notuje jeszcze plan Rynku z 1787 r.). Zapowiedź porządkowania zabudowy śródrinkowej w Krakowie znaleźć można w przywileju Kazimierza Wielkiego z 1358 r., w którym dotyczące jej sformułowanie – „*dummodo civitas in locis celebribus per inordinata edificia occupata non deturpetur*”⁴ – można uznać za pierwszą estetyczną refleksję w polskim prawodawstwie. Z tym okresem należałoby wiązać zachowaną do dziś formę ratuszowej wieży (Komorowski 1998, s. 13). Nieudokumentowana w źródłach pisanych budowa gotyckich Sukiennic przypadłaby na okres luki w materiale źródłowym (1376–1390; Sudacka 2008, s. 207–208).

Rejestr murowanych kramów w krakowskim zespole miejskim uzupełniają okolskie (Niewalda, Rojkowska 2007, s. 28–29), powstałe zapewne wskutek lokacji Nova Civitas (1335).

Danych dotyczących sukiennic i innych budowli handlowych w pozostałych miastach małopolskich dostarczają głównie późnośredniowieczne i nowożytnie źródła pisane (Kiryk 1985, *passim*; 1994, *passim*; Krasnowolski 2004, cz. 2, *passim*). Informują one na ogół tylko o fakcie istnienia tych budowli, rzadziej o datach budowy, niemal nigdy o wyglądzie; wzmianki o konkretnym kramie położonym między innymi kramami wskazują na funkcjonowanie budowli realizowanych według wspomnianego typu, z kramami zgrupowanymi w rzędy. W cytowanym przywileju Proszowic (1490) oprócz wzmianki o „sklepach” sukienniczych w ratuszu znajdujemy polecenie przeniesienia handlu „do ratusza lub w pobliże ratusza do stoisk znajdujących się na zewnątrz, czyli otwartych, oraz budowę stoisk ogrodzonych” (Kiryk 2000). Mamy tu rozróżnienie między kramami („sklepami” w ratuszu), jatkami (stoiskami ogrodzonymi) i ławami (stoiskami otwartymi).

Sukiennice, kramy (m.in. szewskie, solne) i jatki (kupieckie, piekarskie, rzeźnicze, kuśnierskie i inne) bywały często wymieniane w dokumentach dotyczących czynszów należnych wójtom. Z reguły były drewniane, mogły mieć murowane piwnice. Zgodnie z przywilejem wójtowskim Nowego Miasta Korczyna (1258) obowiązek budowy drewnianych kramów sukienniczych spoczywał na wójcie. Przywilej lokacyjny Bochni (1253), obiecując budowę sukiennic, wspomina o istniejących 17 kramach.

Wzmianki o dochodach z kramów w przywilejach wójtów-zasadźców mówią o teoretycznym programie, który nie zawsze realizowano; w Piwnicznej zasadzcy obiecano dla dochody z wójtowskich jatek sukienniczych i rzeźniczych (1348), jednak przywilej ten nie znajduje potwierdzenia w późniejszych źródłach⁵.

Niedostatki źródeł pisanych w niewielkim stopniu rekompensuje skromna ikonografia. Na wędzcie Wieliczki (1638) zaznaczono kramy złożone z dwóch rzędów pomieszczeń nakrytych dwuspadowymi dachami, z murowanymi ścianami bocznymi i szczytami. Może taką lub podobną zabudowę określono w przywileju wójtowskim z 1336 r. jako „*macellorum*”, zezwalając zarazem na „*macella plura carnificium et sartorum*”⁶. Zespół ten mógł rozwinąć się ze starszego, znanego z dokumentu z 1312 r., mówiącego o nadaniu czterech mięsnych jatek wójtowskich (Piotrowicz 1990).

W znacznie większych miastach w przestrzeni śródrinkowej pojawiały się wagi. Najlepiej znane są obie krakowskie (Komorowski 2006, s. 33–43; Sudacka 2006, s. 45–55). W Nowym Sączu dochody z wagi ołowiu gwarantował wójtowi-zasadzcy przywilej lokacyjny. W Bieczu (Sikora 1980, s. 72–86) wagę wzniesiono z innymi budowlami śródrinkowymi na mocy przywileju królewskiego z 1361 r.; kazimierzowskie przywileje były też podstawą budowy wag w Jaśle (Laberschek 1986, s. 243–265) i Jaśliskach w 1366 r. (Leszczyńska-Skrętowa 1986, s. 272–273). W mniejszych miastach wagi bywały związane z ratuszami (np. w Proszowicach; Kiryk 2000); lustracje Czchowa wymieniają ratusz z kramami, wagą i postrzygalnią⁷.

Różne były formy zaopatrywania placów i rynków w wodę. Dla wczesnych układów ulicowo-pla-

⁴ *Przywileje ustanawiające gminy miejskie wielkiego Krakowa (XIII–XVIII wiek)*, oprac. B. Wyrozumska, Kraków 2007, s. 32.

⁵ Wypisy SHG.

⁶ *Kodeks dyplomatyczny Wieliczki*, wyd. K. Budzyński, Lwów 1872, s. 19–21; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. 1, Kraków 1876, nr 202.

⁷ *Lustracje województwa krakowskiego*, 1564, wyd. J. Małecki, cz. 1, Warszawa 1962; AGAD, *Lustracje województwa krakowskiego*, 1569.

cowych promieniujących z Węgier (Słowacji), właściwych miastom i wsiom, charakterystycznym elementem jest otwarty lub skanalizowany ciek wodny – potok lub związana z nim młynówka – przecinający ulicę-plac. Jak wspomniano, rozwiązanie takie znamy z najstarszego układu urbanistycznego Sącza (późniejszego Starego). Czy tak należałoby interpretować odkrycia na Małym Rynku w Krakowie⁸? Ujawniony tu rów, datowany na początek XIII w., pochodzący może z doby pierwszej lokacji (ok. 1220), z resztkami drewnianej rury na dnie, wtórnie nakryty deskami, biegł niemal równolegle do wschodniej pierzei placu. Kierunek ten nieprzypadkowo odpowiada usytuowaniu wschodniego skrzydła klasztoru dominikanów. Instalacja może potwierdzać trafność teoretycznej rekonstrukcji układu urbanistycznego Krakowa pierwszej lokacji (Krasnowolski 2004, cz. 1, s. 88–91 i il. 1).

Z zaopatrzeniem średniowiecznego i nowożytnego miasta w wodę pitną związane były lokalizowane także na placach studnie i zbiorniki (Sowina 1999; 2005, s. 291–316; Zaitz 2004, s. 92–93 i il. 11). Sytuowanie miast na wysoczyznach utrudniało wybijanie studni i grawitacyjne doprowadzanie wody. Do krakowskiego Kazimierza woda była prowadzona metodą grawitacyjną z potoku Bonarka i rozprowadzana z wieży ciśnień do „skrzyń”; dwie znajdowały się w obrębie rynku. System ten, dokumentowany w źródłach pisanych od przywileju królewskiego z 1533 r., był zapewne adaptacją i rozwinięciem konstrukcji funkcjonującej od lokacji (Krasnowolski 1989, s. 105–106).

Dopiero w XIX w., gdy znikają kramy, a pojawiają się pomniki, funkcja reprezentacyjna zaczyna dominować w rynkach, lecz jej geneza sięga ery lokacyjnej i polokacyjnej. Funkcje reprezentacyjne przejawiały się w różnych formach. Ten aspekt miał na myśli Kazimierz Wielki, formułując w 1358 r. cytowaną estetyczną refleksję. Symbolem miejskiej suwerenności bywały wieże ratuszowe wieńczone wysokimi hełmami. Skromny w zestawieniu ze śląskimi pierwowzorami program ratusza krakowskiego zdawał się rekompensować odrębny budynek w pierzei rynkowej, mieszczący reprezentacyjne wnętrza z mniej więcej połowy XIV w. (Komorowski 1998, s. 29–32 i il. 15–16).

Reprezentacyjność rynków znajdowała odzwierciedlenie w otaczającej je architekturze domów

i kamienic. „Średniowieczna demokracja” wyrażała się wprawdzie w operowaniu identycznymi rozmiarami działek siedliskowych, ale trafiały się wyjątki: w Nowym Sączu wymiary lokacyjnych działek przyrynkowych górowały nad pozostałymi (Krasnowolski 2004, cz. 2, s. 156, il. 111). Badania nad socjotopografią średniowiecznego miasta udowodniły prestiż działek przyrynkowych, zabudowywanych kamienicami miejskich elit. Znajdowało to odzwierciedlenie w formach architektonicznych. W Krakowie najstarsze kamienice (XIII/XIV – 1. tercja XIV w.) koncentrowały się zwłaszcza przy Rynku (Komorowski 1997; Buśko i in. 2007, il. 4.5). Ustalony około połowy XIV w. typ krakowskiej kamienicy mieszczańskiej wykształcił szczególną odmianę z wkraczającym w przestrzeń publiczną przedprożem, występującą powszechnie przy Rynku i częściowo przy Małym Rynku (Komorowski 2000; Komorowski, Krasnowolski 1996, s. 112–120), przenikając na Rynek Kazimierza (Krasnowolski 1988, s. 34–35, 51). Ustalenia te korespondują z badaniami nad postrzeganiem przestrzeni miejskiej w Krakowie (Tyszką 2001).

W Krakowie reprezentacyjność przestrzeni rynkowej odzwierciedlała się z czasem w przejmowaniu mieszczańskich kamienic przez nobilitowane rodziny mieszczańskie i rycerstwo oraz przekształcaniu ich w pałace (Komorowski 2000, s. 320–326). Proces ten zapoczątkowała wzniesiona po połowie XIV w. reprezentacyjna budowla z dekoracją plastyczną reprezentującą ideę Królestwa, może miejski pałac Kazimierza Wielkiego (Walczak 2006, s. 263, 265; 2008).

Niewiele wiemy o drewnianej zabudowie dominujących w Małopolsce małych miast średniowiecznych sprzed XVIII w. Niewykorzystana dotąd metoda badawczą (por. Czajkowski 1988) mogłyby być studia źródeł pisanych, które pozwoliłyby odnieść znany zasób informacji o zabudowie mieszkalnej co najmniej do XVI w. Czy przyrynkowe, drewniane domy ze wspartymi na słupach podcieniami i wysuwającymi się w przestrzeń rynkową okapami dachów są małomiasteczkowym odpowiednikiem wielkomiejskich kamienic przedprożowych? Czy ich geneza sięga średniowiecza? Dziś to tylko robocza hipoteza.

Rynek koncentrował niektóre funkcje sakralne (Morawski 1992, s. 295–303). Bezpośredni związek rynku z kościołem w Małopolsce w zasadzie nie istniał, w przeciwieństwie do niektórych miast czeskich (Pilzno). Typowym zjawiskiem jest bezpośrednie sąsiedztwo kościoła parafialnego i otaczającego go cmentarza (Morawski 1991). O ile usytuowanie

⁸ Informacje udzielone uprzejmie przez pana Emila Zaitza z Muzeum Archeologicznego w Krakowie; także dokumentacja badań archeologicznych przeprowadzonych w 2007 r. na Małym Rynku.

świątyni w obrębie bloku przylegającego do pierzei rynku (Kraków, Proszowice, Wiślica) była zjawiskiem nietypowym, wynikającym ze starszeństwa kościoła względem planu lokacyjnego, o tyle w przypadku równoczesności lokacji i erygowania świątyni parafialnej charakterystyczne jest jej położenie przy narożniku rynku (Nowe Miasto Korczyn, Skała, Ja-

sło, Olkusz, Tarnów, krakowski Kazimierz, Słomniki, Wolbrom, Żmigród Nowy, Piwniczna, Brzesko, Chrzanów, Gorlice). W rezultacie rynki były sceną religijnych uroczystości, procesji, misterii.

Zmienność funkcji i podążających za nią form to dzisiaj poważny problem konserwatorski. Przekracza on jednak ramy niniejszej wypowiedzi.

LITERATURA

- Atlas...
2007 *Atlas historyczny miast polskich*, t. 5: Małopolska, z. 1: Kraków, Z. Noga (red.), Kraków.
- Bartoszewicz A.
1997 *Warta – społeczeństwo miasta w 2. połowie XV i na początku XVI w.*, Warszawa.
- Beiersdorf Z., Krasnowolski B.
1985 *Stary Sącz, zarys historii rozwoju przestrzennego*, Kraków.
- Buśko C., Dryja S., Komorowski W.
2007 *Rynek – zabudowa murowana z rekonstrukcją układu komunikacyjnego*, w: Atlas 2007, plan 4.12.
- Buśko C., Komorowski W.
2007 *Rynek*, w: Atlas 2007, s. 26–27.
- Czacharowski A.
1976 *Zagadnienia socjotopografii późnośredniowiecznego Torunia*, w: Gieysztor, Rosłanowski (red.), s. 137–146.
- Czaja R.
1992 *Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu*, Toruń.
- Czajkowski J.
1988 *Budownictwo ludowe w Karpatach w XVI–XIX w.: źródła, komentarze*, Sanok.
- Deneke D.
1980 *Sozialtopographische und sozialräumliche Gliederung der spätmittelalterlichen Stadt...*, w: *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter*, Göttingen, s. 161–202.
- Ennen E.
1972 *Die europäische Stadt des Mittelalters*, Göttingen.
- Gawlas S.
1999 *Ulica a zmiany krajobrazu miejskiego w okresie lokacji*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 47, nr 1–2, s. 3–26.
- Gieysztor A., Rosłanowski T. (red.)
1976 *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne. Materiały z kolokwium Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Toruniu w 1974 r.*, Toruń.
- Goliński M.
1993 *Die Anfänge der Kaufhäuser und Reichkräme in den schlesischen Städten*, „Zeitschrift für Ostforschung” 42, Marburg am Lahn 1, z. 1, s. 1–13.
1994 *Ze studiów nad początkami sukiennic w Polsce (XIII–XV w.)*, w: K. Bobowski (red.), *Monastycyzm; Słowiańszczyzna i państwo polskie. Warsztat badawczy historyka*, Wrocław, s. 130–143.
1997 *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław.
2003 *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy, część 2*, Wrocław.
- Kaczorowska-Pielińska E.
1983 *Rzemiosło Starej i Nowej Warszawy do 1525 r.*, w: R. Grochulska, W. Prus (red.), *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, Warszawa, s. 27–94.
- Kiryk F.
1985 *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XV w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków.
1994 *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie, XIII–XVI w.*, Kielce.
2000 *Miasto średniowieczne*, w: F. Kiryk (red.), *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 roku*, Kraków, s. 47–91.
- Komorowski W.
1997 *Najstarsze kamienice krakowskie*, „Kwartalnik Urbanistyki i Architektury”, t. 42, s. 107–119.
1998 *Krakowski ratusz w średniowieczu i Dwór Artusa w Krakowie*, *Rocznik Krakowski*, t. 64, s. 7–33.
2000 *Kamienice i pałace Rynku krakowskiego w średniowieczu*, w: J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa (= Wratislavia Antiqua, t. 2)*, Wrocław, s. 311–328.
2002 *Średniowieczne ratusze w Małopolsce i na ziemiach ruskich Korony*, w: Buśko C.; Klápšte J.; Leciejewicz L.; Moździoch S. (red.), *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław–Praha, s. 241–248.
2005 *Średniowieczny ratusz miasta Kleparza*, w: J. Gądomski, A. Małkiewicz, T. Rodzińska-Choraży, A. Włodarek (red.), *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich*, Kraków, s. 171–181.
2006 *Krakowska Waga Wielka w średniowieczu*, *Rocznik Krakowski*, t. 72, s. 33–44.
2008 *Ratusz krakowski*, w: *Urbs 2008*, s. 174–201.
- Komorowski W., Krasnowolski B.
1996 *Architektoniczny pejzaż Krakowa ok. roku 1400, w: Sztuka ok. 1400. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, t. 1, Warszawa, s. 105–125.
- Krasnowolski B.
1988 *Układ przestrzenny krakowskiego Kazimierza*, *Rocznik Krakowski*, t. 54, s. 17–57.
1989 *Z badań nad architekturą i urbanistyką krakowskiego Kazimierza w okresie późnośredniowiecznym i nowożytnym*, *Rocznik Krakowski*, t. 55, s. 103–111.
2004 *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 1–2, Kraków.
2007 *Lokacje i rozwój Krakowa, Kazimierza i Okołu*, w: J. Wyrozumski (red.), *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, „Biblioteka Krakowska” 150, s. 355–423.

- 2007a *Lokacje na prawie niemieckim*, w: Atlas 2007, s. 9–11.
- 2008 *Lokacje na prawie niemieckim a układy urbanistyczne Krakowa w wiekach XIII i XIV*, w: Urbs 2008, s. 24–82.
- Laberschek J.
- 1986 *Jasło*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, t. 2, z. 2, s. 243–265.
- Leszczyńska-Skrętowa Z.
- 1986 *Jaślica*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, t. 2, z. 2, s. 272–273.
- Liniecki T.
- 1988 *Dom wójta Henryka z XIII w. w Krakowie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 33, z. 4, s. 287–297.
- Mikulski K.
- 1999 *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń.
- Morawski Z.
- 1991 *„Intra muros”. Zarys problematyki cmentarza miejskiego w średniowiecznej Polsce*, w: A. Wyrobisz, M. Tymoński (red.), *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 93–96.
- 1992 *Funkcje religijne placów miejskich w średniowiecznej Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 40, z. 3, s. 295–303.
- 1995 *Miejskie układy przestrzenne*, w: T. Mroczo, M. Arsyński (red.), *Architektura gotycka w Polsce*, Warszawa, s. 31–38.
- Muzyczuk A., Gancarski J.
- 2007 *Średniowieczny Rynek w Krośnie w świetle badań archeologicznych. Uwagi wstępne*, w: J. Gancarski (red.), *Późne średniowiecze w Karpatach polskich*, Krosno, s. 419–437.
- Niewalda W., Rojkowska H.
- 2007 *Układy urbanistyczne Około do połowy XIV wieku*, w: Atlas 2007, s. 27–29.
- Piotrowicz J.
- 1990 *Dzieje Wieliczki w wiekach średnich*, w: S. Gawęda, A. Jodłowski, J. Piotrowicz (red.), *Wieliczka, Dzieje miasta (do roku 1980)*, Kraków, s. 81–124.
- Pudełko J.
- 1959 *Rynki w planach miast śląskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, R. 4, z. 1, s. 235–263.
- 1960 *Zagadnienia wielkości i proporcji rynków w badaniach nad rozplanowaniem miast średniowiecznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Wrocławskiej” 36, Architektura, z. 4, s. XXX–XXX.
- Planitz H.
- 1954 *Deutsche Stadt im Mittelalter*, Köln-Graz.
- Rajman J.
- 2004 *Kraków, Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków.
- Rörig F.
- 1922 *Der Markt von Lübeck. Topographisch statistische Untersuchung zur deutschen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Lübeck.
- Samsonowicz H.
- 1983 *Kultura miejska w Polsce późnego średniowiecza*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 90, nr 4, s. 771–789.
- 1994 [recenzja:] J. Wyrozumski, *Kraków do schyłku wieków średnich*, w: J. Bieniarzówna, J.M. Małecki (red.), *Dzieje Krakowa*, t. 1, Kraków 1992, „Przegląd Historyczny” 84, s. 109–110.
- Sikora F.
- 1980 *Biecz*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, t. 1, z. 1, s. 72–86.
- Sowina U.
- 1991 *Sieradz. Układ przestrzenny i społeczeństwo miasta w XV–XVI w.*, Warszawa.
- 1999 *Spotkanie u studni w późnośredniowiecznym mieście*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 57, z. 1–2, s. 28–37.
- 2005 *Zaopatrzenie miast w wodę w XV–XVI wieku. Wybrane problemy*, „Documenta Pragensia” 24, s. 291–316.
- Sudacka A.
- 2006 *Budynek Małej Wagi na Rynku krakowskim na podstawie źródeł historycznych*, Rocznik Krakowski, t. 72, s. 45–55.
- 2008 *Sukiennice – świadek dziejów Krakowa*, w: Urbs 2008, s. 204–233.
- Tyszka P.
- 2001 *Obraz przestrzeni miejskiej w Krakowie XIV–XV wieku w świadomości jego mieszkańców*, Lublin.
- Urbs
- 2008 *Urbs celeberrima. Księga pamiątkowa na 750-lecie lokacji Krakowa*, A. Grzybkowski, Z. Żygulski jun., T. Grzybkowska (red.), Kraków.
- Walczak M.
- 2006 *Rzeźba architektoniczna w Polsce za czasów Kazimierza Wielkiego*, Kraków.
- 2008 *Domniemany pałac królewski przy Rynku Głównym nr 17 w Krakowie*, referat na sesji Život pražských paláců, Praga 9–10 października 2007, „Dokumenty Pragensia” 27.
- Węclawowicz T.
- 2005 *Krakowski kościół katedralny w wiekach średnich: funkcje i możliwości interpretacji*, Kraków.
- Wiesiołowski J.
- 1982 *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Poznań.
- Zaitz E.
- 2004 *Sprawozdanie z badań sondażowych prowadzonych na Rynku Głównym w Krakowie w 2003 roku*, IV Konferencja Naukowo-Techniczna „Inżynierskie problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych”, Kraków, 24–26 listopada 2003.
- 2006 *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 r. przy przebudowie nawierzchni płyty Rynku Głównego po zachodniej stronie Sukiennic*, „Materiały Archeologiczne”, t. 36, s. 79–142.
- Zarębska T.
- 1995 *Badania historyczno-urbanistyczne metodą analiz przestrzennych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 43, s. 15–32.

FROM THE STUDIES OF MARKET AND OTHER SQUARES IN URBAN DEVELOPMENT
AND CHARTER-RELATED PROGRAMMES OF MAŁOPOLSKA CITIES AND TOWNS

Studies of the role of market and other squares in mediaeval cities and towns have been concentrated in three areas: the interpretation of written sources, archaeological and architectural investigations, and socio-topography. Such work requires many different types of study. Modular analysis of the city chartering plan – taken together with other information – can lead to research hypotheses and to the definition of consistently applied mediaeval measurements of length (standards).

Among the important questions of spatial transformations is the question of the transition from a street-and-strip layout (with a street-square being the element concentrating public functions), to grid systems with square or rectangular market squares. In some countries and regions, these two types of solutions existed along each other and have survived to this day. Due to the scanty urbanisation of Małopolska before the mid-13th century, the street-and-strip layouts were *en masse* replaced by grid systems, which must have been treated as a synonym of the urban character: Bochnia, Wojnicz, Stary Sącz, and the disputable question of an urban system in Kraków in the 1220s. A characteristic feature of street-and-strip plans is the lack of parallels in the chartering of urban and rural systems, with differences pertaining not as much to the form as to the functions: the square focused trade in cities and towns, while in villages it offered a common meadow.

Sławomir Gawlas believes that the reason behind the transfer from the street-square to the rectangular market square was the more efficient fiscal supervision on behalf of the feudal overlords. Of key importance in the studies of the genesis of grid layouts with rectangular market squares is the dating of the Rynek (Market Square) in Wrocław: controversial due to the diverging interpretations of archaeological findings. What was achieved in Wrocław is to be considered a certain touchstone or model that was brought into Małopolska together with the Silesian *zasadźcy* („professional settlers” and experts in instituting cities) of Kraków.

The construction of the plan of the chartered city in the Middle Ages – unlike the plans of ‘ideal’ Renaissance cities – was caused rather by economic than aesthetic reasons. Yet the frequent use of axial (rarely cross-shaped) symmetry may be explained by the attempt to achieve formal perfection. Examples are the nine-field solutions, with the urban space based being divided into nine identical squares (Kraków, Sławków, Gorlice) or rectangles (Kazimierz, Bobowa), with the market square in the centre. Usually, the central rectangle is larger than the others, as is the case in Skala, Koprzywnica, Mstów, Miastko, Sandomierz, Miechów, Lipnica Murowana, Lelów, Grybów, Myślenice, Chrzanów, Słomniki, Piwniczna,

Czchów, Skawina, and Dukla. A similar symmetry may be observed also in fifteen-field systems (Biecz, Wieliczka, Olkusz, Żarnowiec, Wolbrom, Stopnica, Brzesko, Ciężkowice, Częstochowa). Regular systems, with the market square lying off the geometrical centre, are relatively rare and may result from the grid plan being imposed on the original chartering plan, as was the case in Bochnia mentioned above. There is a lack of clear correlation between the space of the market square and that of their settlements centre. Besides the most strongly geometrised solutions, the market squares of the largest cities – Wrocław, Poznań, and Kraków – are larger than those of small towns; nevertheless, it is in the latter that they take up a greater proportion of space. The entire surface/space of the city depended on the number of inhabitants (lots) „programmed” in the urban plan, while the space taken by the market square was a derivative of public functions situated here, whose basic scope was similar in all the cases. To Zbigniew Morawski’s observation that the large sizes of market squares in small cities resulted, for example, from trading in oxen, one may add also the salt trade, as e.g. in Uście Solne, Słomniki, and Miechów.

The market and other squares concentrated the functions encoded in the chartering plans (programmes). Achieved and modified in various ways in different periods, the crucial functions were those related to:

- city authorities (the problem of houses of administrative officers (*wójt*), and the town halls being the result of the operation of the city council), and the judiciary (whipping posts),
- trade: following the hypothesis put forth by Mateusz Goliński, the model solution (featuring two rows of stalls, divided by a hall or a street, at times also with a transverse passage) took shape most probably within the German law and spread together with it; in the 14th century, the outline of a structure that combined the town hall with such stalls might have reached Małopolska (Kraków’s Kazimierz, Proszowice, Skawina; a tradition that was possibly continued in 17th – and 18th-century systems of Dukla, Ciężkowice, Tuchów, and Stary Sącz); trade related functions were represented also by city weights, known e.g. from Kraków, Nowy Sącz, Biecz, Jaśliska, which in smaller towns were most probably connected with the town holds (Czchów);
- residential functions: from the buildings whose programmes emphasised the social status of owners of plots adjacent to the market square, to the nearly un-researched problem of mediaeval wooden houses (Were the arcaded houses documented in small cities

from the 18th century onwards the continuation of those?);

- water supply: the watercourses conducted through the centre in street-and-strip solutions; the problem of water wells or water cisterns and systems supplying them with water;
- representation, finding its reflection in types of public buildings situated in the centre of the main square, and residential by the streets; and also in the feelings, whose expression can be found in King Casimir the Great's (Kazimierz Wielki) provision concerning the transformation of architecture in the centre of Kraków's Market Square: *dummodo civitas in locis celebribus per inordinata edificia occupata non deturpetur* (1358);
- ceremonies, often of sacred nature; and the relationship between the central square and the church varied, yet the church was in most cases situated by one of the corners of the square;
- especially bothersome or otherwise undesirable functions, which clashed with the prestige of the centre of a large city, were gathered on ancillary squares (Mały Rynek in Kraków), and at times moved to satellite towns (Rynek Bydłęcy of Kraków's Kazimierz).

Encoded in the chartering-related city plans, the functions of market squares and squares were modified throughout the history of the cities. Plenty of the traditional functions have been preserved while some disappeared, and other ones emerged. The changeability of the functions and the ensuing variability of the forms are a problem to be carefully studied by conservation and preservation staff, however this is outside the scope of this presentation.

prof. dr hab. Bogusław Krasnowolski
Instytut Sztuki, Akademia Pedagogiczna
Kraków